

Pereszlényi Pál nyelvtanának terminusairól

1. Bevezetés. — PERESZLÉNYI PÁL jezsuita szerzetes 1682-es grammatikájáról a megérdemeltnél kevesebb szó esik nyelvészeti szakirodalmunkban. (*Grammatica Lingvae Ungaricae. A P. Paulo Pereszlenyi e Societate Jesu. Iuxta hanc methodum concepta ac elaborata. Et permiffu Superiorum typis data. Tyrnaviae, Typis Academicis. Excudebat Matthias Srnensky, 1682. Azaz: A magyar nyelv grammatikája. Írta Pereszlényi Pál atya, a Jézus Társaság tagja, ennek tanítási módja szerint összeállítva és kidolgozva. Nyomdába adatott az előljárók engedélyével. Nagyszombatban az Akadémia betűivel. Nyomtatta Matthias Srnensky. 1682.*) Pedig nyelvtana több szempontból is jelentős állomás a magyar grammatikairodalom fejlődésében. Molnár Albert munkája után ez a második teljes, szintaxist is tartalmazó nyelvtanunk. A magyar katolikus grammatikairodalom kiemelkedő darabja, egyben a katolikus helyesírás elveinek és gyakorlatának összefoglalója. Az irodalmi művekre alapozott nyelvi norma kialakulása szempontjából pedig azért jelentős, mert ez az első magyar grammatika, mely szabályait rendszeresen irodalmi művekből (Káldi, Pázmány, Lépes Bálint stb.) vett idézetekkel példázza. Pereszlényi grammatikájával méltatlanul kevés tanulmány foglalkozik. JANCSÓ BENEDEK művén kívül (*Nyelvtantörténeti tanulmányok a XVI—XVII. századból. Bp., 1881.*) a nyelvészek és az irodalmárok jószerint SZATHMÁRI ISTVÁN alapvető nyelvtudománytörténeti munkájának idevágó fejezetéből ismerik (*Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk. Bp., 1968.*).

Pereszlényi műve a magyar grammatikák közül Szenczi Molnár Albert 1610-ben megjelent munkájára támaszkodik. Másik fontos forrása Emmanuel Alvarez portugál jezsuita latin nyelvtana. Alvarez nyelvtana először 1572-ben jelent meg, azzal a céllal,

hogy a „barbarismusoktól” hemzseggő akkori latin nyelvet megtisztítsa és a klasszikusokhoz visszavezesse. A grammatika nemsokára a rend egységesen használt latin nyelvtana lett. 1584-es második kiadásában módszertanilag alaposan átdolgozták, majd a jezsuita tartományok széles körben megvitatták, és kialakították a tanítás szempontjából leghatékonyabb változatot. Az egyes fejezetek élére általános érvényű szabályok, rövid összefoglaló táblázatok kerültek, a kivételeket, nehezebb részeket Appendixekbe gyűjtötték, átszerkesztették a szintaxist stb. (A vita anyagát lásd: Monumenta Pedagogica Societatis Iesu. VI—VII. Edidit LADISLAUS LUKÁCS S. I. Romae, 1992.). A jezsuita oktatási metódust követi Pereszlényi is, erre utal könyvének címében az *ennek tanítási módja szerint* kitétel. Az Alvarez-grammatika évszázadokon át a rend latintanításának alapja maradt. Az egymást követő kiadásokban folyamatosan korszerűsítették, átdolgozták, a tartományok nyelvéhez adaptálták — ez volt páratlan hatékonyságának egyik titka. Pereszlényi is Alvarezre támaszkodik, az *adverbiumról* szóló rész egyes szakaszai vagy a módosítószó tárgyalása például szinte szó szerint megegyezik Alvarez nyelvtanának 1659-ben Nagyszombatban megjelent kiadásával. Az Alvarez-grammatika felhasználása egyébként oly magától értetődő volt, hogy Pereszlényi nem is tartja szükségesnek megemlíteni, mindössze egyszer szerepel Alvarez neve: a sajtóhibák jegyzékének (!) egyik utalásában.

Pereszlényi nyelvtana a kor nemzetközi tudományos gyakorlatának és a szerző jezsuita voltának megfelelően latin nyelvű. A magyar nyelvészeti terminológia kiforratlansága miatt a magyar nyelvű nyelvléírás gondolata még nem nyert teret — az első ilyen jellegű munka, a „Magyar grammatika”, BÉL MÁTYÁS nyelvtanának átdolgozása majdnem pontosan egy évszázaddal Pereszlényi műve után, 1781-ben látott napvilágot. Sőt, még a XIX. század elején is Révai azért választotta nyelvtanának nyelvétül a latint, mivel saját szavai szerint: „...a latin máig a tudományos és közügyek legjobb eszköze.” (Elaborator Grammatica Hungarica Vol. I. Pestini, Typis Mathiae Trattner, MDCCCVI. Praefat. XV. Az idézeteket saját fordításomban közlöm.) Más szempontból is célszerű volt a latin. Pereszlényi több helyen utal rá, hogy munkáját a magyar nyelvet megtanulni szándékozók számára készítette, és a latin alkalmas közvetítő nyelv lehetett. (Ez a helyzet is megmaradt Révai korára: „Idegen nyelvű honfitársaink is, ha nyelvünket kívánják megtanulni, simább úton juthatnak el hozzá a latin nyelv szekerén”: uo.)

Ahogy a nyelvben a latin, a nyelvtanban a latin grammatika volt a közös, mindenki számára ismert kiindulási alap, a maga kategóriáival és az azokat megnevező terminusokkal. A nemzeti nyelvtanok fejlődésük során saját szabályaik felfedezésével párhuzamosan fokozatosan eltávolodtak a latintól, így a latin grammatika anyanyelvi kommentárjaiból önálló nyelvléírás alakult ki. Latinul írott műveknél a klasszikus latin nyelvtantól eltérő jelenségeket is latinul kellett megnevezni, ami életre hívott egy sajátos latin nyelvű grammatikai műszókészletet — éppen a latinból hiányzó grammatikai rész megnevezésére. Természetesen szó sincs a mai értelemben vett egységes, következetes, kiforrott és elfogadott terminológiáról, a tudományág mai terminusait sem lehet összevetni az akkoriakkal. Magukban a művekben e terminusokat ritkán magyarították meg. Sokszor még azt is nehéz eldönteni, hogy egy szó vagy szerkezet szakszónak tekintendő-e, vagy csak a magyarázó szöveg része. Ugyanaz a gondolat formailag változatosan, például hol jelzős szerkezetben, hol meg mellékmondatban ölt testet. Az értelmezést nehezíti, hogy a műszókészlet szerzőnként változik, ahogy a kategorizálás is. A grammatikai leírás kialakulásának kezdetén persze a szókincs is kiforratlan és következetlenségekkel van teli, a terminusok csak a fogalmi rendszer megszilárdulásával párhuzamosan rendeződhetnek el végső formájukban. A terminológiái kiforratlanság azonban tudománytörténeti értékű, hiszen éppen a kialakulás folyamatába enged bepillantást.

Az idevágó szakirodalom is kevés. SZATHMÁRI ISTVÁN az irodalmi nyelv normájának kialakulását kutatva elsősorban hangtani-alaktani szempontból vizsgálja a magyar grammatikákat. A terminológia a kutatás mostohagyereke, pedig a fentiek miatt érdemes e területtel foglalkozni. Tekintetbe kell venni a kiemelt részeken (címeken, meghatározásokon) kívül a teljes szöveg szóhasználatát is. Itt ugyanis kevésbé köti a szerzőt a meghatározások, táblázatok fegyelme, és a magyarázatok során az adott jelenség különböző, sokszor szinonimaként váltogatott megnevezései gyakran többet vagy mást árulnak el a nyelvészeti gondolkodásáról, mint ami a kiemelt helyeken áll. (Egy távolabbi példa: GYARMATHI SÁMUEL Affinitasa a tudománytörténet szerint egyértelműen a nyelvrokonságot kutató munka. A szövegben azonban a több száz oldalon a nyelvek közti kapcsolatra egyszer sem szerepel 'rokonság' jelentésű szó, helyette főleg a *similitudo*, ill. más, 'hasonlóság' jelentésű szavak állnak.)

2. A terminológiai megoldásokról általában. — A latin grammatikából hiányzó jelenségek megnevezésére a latinul író szerzők a következő lehetőségekből választhattak: 1. a meglévő latin terminusok átértelmezése; 2. a meglévő terminusok megtoldása egy jelzővel; 3. új terminusok létrehozása közszoói szavakból vagy új szó alkotásával. A választott megoldás elsősorban attól függ, mennyire szakadnak el a latin mintától. A latin szorosabb követése a szóválasztásban is megnyilvánul, a latinosabb szemléletű grammatikák például inkább a meglévő terminusokat alkalmazzák más jelentéssel. A magyar szerzők gyakorlatára jellemzőbb a második, köztes megoldás. A harmadik megoldás nálunk ritkább, de például a latintól bátrabban elszakadó finn és lapp grammatikákban gyakoribb. Az elnevezéseket a közérthetőség kedvéért mindig igyekeznek valamiképpen az ismerős latin terminusokhoz kötni. Még az új műszavakat is latin mintára alkotják meg, például a sokesetű finn nyelvtanok új esetnevei a *nominativus*, *accusativus* mintájára: *penetrativus*, *nuncupativus*, *mutativus* stb.

A) Átértelmezések. — A latin nyelvtan a grammatika anyanyelve, Európa szellemi közkinccse, egyfajta általános logikai rendszer, kategóriái egyértelműek és közismertek. A vulgáris nyelvek leírói a nehezebben érthető jelenségek magyarázatában mindig a latinra támaszkodnak. Pereszlényi nyelvtanában is lépten-nyomon ilyen meghatározásokkal találkozunk: „azok a toldalékok, melyek a latin birtokos névmásoknak felelnek meg” (i. m. 47), „azok, melyek az eszközt, okot, módot, mértéket, értéket meghatározó latin ablativusnak felelnek meg” (i. m. 156) stb. A latint követő nyelvéírásokban a besorolások, meghatározások kézenfekvő alapja: az adott elem melyik latin kategóriának felel meg a fordításban. Ezért nevezik például a latin declinatio esetein felüli magyar névszóragokat előljáróknak. A magyar ragokat viszont csak úgy lehet *előljáró*-nak nevezni, ha feltételezzük a latin kategóriánév jelentésének megváltozását. Az eredeti névadó motívum ('elő álló') jelentőségét veszti, az *előljáró* név már pusztán a szófajra, illetve az általa betölthető szerepre utal.

A fordítási megfelelők szerinti besorolás aztán könnyen oda vezet, hogy a klasszikus latin terminus a funkció jelölőjévé válik, aminek aztán többféle formát is megfeleltetnek. Vagyis egy kategóriába tartozónak tekintik mindazt a formát, amely az adott nyelvben kifejezheti a latin kategóriát. Példa erre az *adverbium*. Latin grammatikatörténeti fejlemény, hogy ezt a szófajt a kifejezett határozói viszony fajtája szerint osztják fel, tehát jelentéstani és nem formai alapon. (A szemantikai alapon történő kategorizálás egyébként a klasszikus latin grammatikától nem volt idegen, például a kötőszavakat vagy a módosítószavakat mindig ilyen szempontból határozták meg és osztották fel.) Az *adverbium* esetében is úgy tűnik, a név nem formálisan jellemezhető szófajt jelöl, hanem általában a határozói funkciót, amelyet annak fajtái szerint osztanak fel. Így lesz körül-

belül húszféle határozó: *adverbium loci, temporis, numeri, qualitatis, quantitatis, ordinis, similitudinis* stb. Pereszlényi a Supplementumban megjegyzi: „...a magyarok némely *adverbiumot* alkalmasabban fejeznek ki más szófajokkal.” S valóban, egyáltalán nem csak határozószavakat sorol az *adverbium*hoz. Felvesz ide ragos névszókát, sőt egész szó szerkezeteket, mindazt, ami a latin *adverbium*-ok fordítására alkalmas. Más nyelvek grammatikáiban is hasonló példákkal találkozunk, Bartholdus Vhael az 1733-as *Grammatica Fennica* 96. lapján így nyilatkozik: „Az *adverbiumok* egy része valóban az, más részük pedig a latin *adverbiumok* kifejezésére szolgál. Ezek a főnevek és a névmások esetei, az igei személyek; továbbá komplex kifejezések.”

További példa, ezúttal a szófaji jellemzők köréből. Tudjuk, hogy SZENCZI MOLNÁR nyelvtana több magyar helyhatározóragot is *ablativus*nak tekintett, amelynek így többféle végződése is lett: „Az *ablativus* a nyelvünkben igen széles körben használt többféle *affixum* esete... Mi a ragozási sorban csak azzal az *affixummal* közöljük, amely a latin *a* vagy *ab* előjárónak felel meg, azaz: *tól, től, túl, tül*”. (Novae Grammaticae Vngaricae libri duo, 1610. CorpGr. 135). Más finnugor nyelvek grammatikáiban is megfigyelhető, hogy az *ablativus* többféle helyhatározórag „gyűjtőkategóriája”. Az észti nyelvtanok közül HELLE (Kurzgefaßte Anweisung zur Esthnischen Sprache, 1732.) és HUPEL (Ehstnische Sprachlehre, 1780.), valamint LEEM lapp grammatikája (En Lappisk Grammatica, 1743.). A finn nyelvtanírásból PETRAEUS 1649-es „Linguae Fennicae Brevis Institutio”-ja példázza ezt. SAKARI VIHONEN szerint a finn esetrendszer hat esetes leírása az eset morfológiai felfogása helyett inkább a modern esetgrammatikák szemantikai esetfelfogásával rokon (vö. MIKKO KORHONEN, Finno-Ugrian Language Studies in Finland 1828—1918. Helsinki, 1986. 18). Külön érdekesség, hogy e szerzők a klasszikus latin esetrendszer fenntartása kedvéért neveznek többféle helyhatározóragot is *ablativus*-nak, miközben éppen ezzel lépnek át a latin esetmeghatározás híres priscianusi alapelvén: „egy végződés — egy eset”.

Előfordul az is, hogy egy latin terminus használata nemcsak a nyelvéírásnak, de magának a nyelvnek a fejlődésébe is bepillantást enged. Ilyen az *articulus*, a névelő. A görög nyelvéírásban a névelőt, amely a főnévvel egyezett nemben, számban, esetben, *arthron*-nak nevezték, és a névragozási táblázatokban mindig a főnévszóval együtt szerepelt, hogy mutassa annak nemét. A latin nyelvből hiányzott ugyan a névelő, ám a grammatikusok a ragozási táblázatokban szemléltetés céljából a mutató névmással pótolták. A magyar nyelvben a határozott névelő kialakulása feleslegessé tette volna a mutató névmás feltüntetését, a főnevek nemének szemléltetése sem indokolhatta volna létét — ha a szerzők nem a latinból indultak volna ki, híven megtartva a mutató névmás és főnév együtt ragozását. SYLVESTER grammatikájában ez még a magyarban is két elem: *hic magister* — *Az mester*. A határozott névelő kialakulásával aztán a latin szerkezet magyar megfelelője már mutató névmás + határozott névelő + főnév, például Pereszlényi-nél *hic Dominus Ez az Úr* (i. m. 22). Pereszlényi akkor is természetesen használja ezt a szerkezetet a magyar főnevek ragozási táblázataiban, amikor (és ez a gyakori) a latin megfelelő szó már csak egy jelzésszerűen odairt főnév, mutató névmás nélkül, például *Pomum, Ez az Alma, Ingenium Ez az Elme* (i. m. 12) stb. A mutató névmás és a névelő különbsége nyilvánvaló, mégis mindkettőt *articulus*-nak nevezi, megjegyezve, hogy „...mindkét névelőt a főnév elé tesszük, ám csak az egyiket ragozzuk, mégpedig az Ezt, a második változatlan marad” (i. m. 16). Máshol a grammatikában az *Ez, Az* alakok szabályosan a mutató névmásnál szerepelnek (i. m. 40). A határozott névelő és a mutató névmás világos származási kapcsolata is közrejátszhatott abban, hogy a latin névelőt pótló névmás (*hic...*) magyar fordításának mindkét tagját (*ez a...*) *articulus*-nak, névelőnek nevezi.

B) Jelzős szerkezetek. — A kételemű megnevezések formailag jelzős szerkezetek. A megnevezés egyik eleme egy hagyományos latin kategóriánév (vagy abból képzett melléknév): megmutatja, hogy a magyar alak szerepét a *l a t i n b a n* melyik szófaj tölti be. A megnevezés másik tagja a magyar nyelvbeli tulajdonságra utal. A leggyakoribb, hogy a kételemű megnevezés a magyar forma toldalék mivoltára utal, ezért a latin kategóriánév mellett az *affixus, suffixus, coniunctus* jelző áll. De lehet fordítva is. A héber grammatikából eredő *affixum, suffixum* 'toldalék' szó kialakulása után (lásd később) ez lesz a jelzős szerkezet alaptagja, és mellé a latin kategóriánévből formálnak jelzőt. Pereszlényi példáiból: *affixa possessiva* (szó szerint: birtokos toldalékok, i. m. 52 és *passim*). Néha mellékmondatos megoldással (i. m. 74): *affixa, quae tempora ac personas formant* (toldalékok, melyek igei időt és személyeket fejeznek ki).

Az elnevezések azt is példázzák, hogy a grammatikai terminusok jelentése éppolyan szabályok szerint változik, mint a közszavaké. A kételemű szerkezetek ugyanis nem jöhetnek létre az eredeti latin kategórianevek jelentésváltozása, az eredeti névadó motívum elhomályosulása nélkül. A határozóragok megnevezésére ezért kapcsolódhatott a *praepositio* szó mellé a magyar nyelvbéli helyzetre utaló jelző: *suffixa* ('hátra álló, hozzátoldott'). Az említett motívumváltás nélkül e megnevezés szemantikai képtelenséghez vezetne, hiszen a *suffixa praepositionalia* szó szerint annyit jelent, mint előjárói végződéses/toldalékok.

C) Új terminusok. — A harmadik megnevezési változat a magyar szerzőkre kevésbé jellemző. Teljesen új szó alkotásával nem találkozunk. A magyarázó szövegben szereplő latin közszavak is ritkán szilárdulnak terminussá. (Aligha szakszó a mély és a magas magánhangzókat jelölő *prima classis, secunda classis*, és a határozatlan ragozásra: *prima* és *secunda coniugatio*.) Pereszlényi használ többé-kevésbé állandósult szókapcsolatokat egy-egy jelenségre, amelyeket állandóságuk folytán szakszónak tekinthetünk. Ilyen például a *duo nomina rerum diversarum* ('birtokos szerkezet', szó szerint: két különböző dologra vonatkozó főnév), szembeállítva az értelmezős és minőségjelzős szerkezettel, melyben a tagok jelölete ugyanaz (i. m. 93, 136 és *passim*).

A héber grammatikából származik Pereszlényinél az *affixum*, a *radix* ('tő', 'kiinduló alak' jelentésben), például: „A *radix* avagy az igeragozások alapja bármely szabályos ige az első ragozásbeli harmadik személye...” (i. m. 73). Az igeragozás tárgyalásakor a latin mellett a héber is feltűnik viszonyítási alapként, sőt, az igeek *significatio*inak felsorolásában (i. m. 113—4) a latin mellett héber terminusok is megjelennek: *activa-passiva-neutra-mandativa/Hiphil* (műveltető)-*potentialia-Hophal* (visszaható, ennek nincs is latin neve). Más rokon nyelvek igerendszerének leírásánál is felhasználják a héber szakszókat, lásd például VHAEL nyelvtanát (i. m. 68).

3. Példák az értelmezési nehézségekre. — Az értelmezési nehézségek bemutatására három területet emeltem ki. Az első az igeragozás köréből a *futurum optativus* — *coniunctivus praesens* terminuspár, amely a latin szakszavak átértelmezésének példája. A második az *affixum* szó, amely a klasszikus latin grammatikából hiányzó, a héber nyelvtanból eredő és a magyar nyelvelírásban önállóan továbbfejlődő terminus. A harmadik a névszóragok sokféle megnevezésének kérdése. Itt a fent említett megoldások mindegyike előfordul, használatuk pedig a határozóragok megítélésének bizonytalanságát tükrözi.

A) A *futurum optativus* és a *coniunctivus praesens* kérdése. — Az igeragozási terminusok használatában a nehézségek fő oka az, hogy Pereszlényi a szokásos latin grammatikai leírás felől indul a magyar igeragozás rendszerezésében, szorosan követve egyik forrásának, a portugál jezsuita ALVAREZnek az igeragozási

táblázatát. (Pereszlényi másik forrása, Szenczi nyelvtana éppen fordítva: a magyar igealakokhoz kereste a megfelelő latin alakokat, így a rendszer lényegesen egyszerűbb, kevesebb a kategorizálási nehézség és az átfedés.) A terminusoknak a latin gyakorlattól eltérő használatát a *coniunctivus praesens* és az *optativus futurum* példáján kísérlem meg bemutatni.

ALVAREZ nyelvtanának időben második magyar kiadása 1659-ben Nagyszombatban jelent meg, itt a grammatikai szabályokat illusztráló latin példákat magyar és német nyelvű fordítások kísérik. (Arra sajnos nem találtam adatot, ki a magyarítások szerzője.) Megjelenésének helye és ideje alapján Pereszlényi ezt használhatta fel művéhez. Az említett kiadáshoz képest azonban Pereszlényi magyar alakjai figyelemre méltó eltéréseket mutatnak, elsősorban az említett címszóknál, és a szövegben hozzá fűzött magyarázatok sem könnyítik meg (legalábbis a mai olvasónak) az eligazodást.

A latinban a *coniunctivus* alakok két helyzetben fordulhatnak elő: önállóan (nem alárendelve) és alárendelt mellékmondatban. Az önálló *coniunctivus* mindig valami feltételességet vagy kívánságot, felszólítást jelöl (vagyis a beszélő viszonyulását a kijelentő móddal kifejezett tényközléshez), a mellékmondati pedig a főmondati állítmányhoz igazodik (*consecutio temporum*). Formailag a kétféle *coniunctivus* közt nincs különbség. A klasszikus latin grammatika a görög nyelvtant szorosan követve (ahol ez alakilag is kétféle ragozási sor) a két *coniunctivus*t külön tárgyalta, az önállót *optativus* (óhajtó mód), a mellékmondatit *coniunctivus* vagy *subiunctivus* (kötőmód) néven. Az *optativus* mellett hagyományosan az *utinam* (vajha, bár) szó szerepelt a táblázatban, a *coniunctivus* alakok mellett pedig a *cum* (mikor, mivel) kötőszó. Az *optativus futurum* fordítása leggyakrabban felszólító mód a magyarban: *amem* – *szerezsek*. (A magyar igemód- és igeidőrendszerben mutatkozó latin hatásról I. E. ABAFFY ERZSÉBET, Az igemód- és igeidőrendszer: TNYt. II/1: 120–82.) SYLVESTER grammatikájában még a latint híven követve: *utinam amem* – *uayha bereffem jóuendöre*. SZENCZINÉL *optativusról* és *coniunctivusról* nem esik szó, ő a magyar alakból indul ki, és ehhez adja meg a lehetséges latin megfelelőket. Így a magyar jelen idejű felszólító módú alak (amit *praesens* II.-nek nevez) latin párjai: *cum videam* (*coniunctivus praesens*) és a 2–3. személyben az *imperativus* is: *vide*. ALVAREZ latin grammatikájának idézett kiadása természetesen a latin paradigmát hozza, a magyar fordítások pedig a korabeli nyelvhasználatot tükrözik. Nála az *optativus futurum*: *utinam amem* – *uayha fzeretnélek* (ez a grammatika a *praesens* és az *imperfectum optativus*t is ugyanígy fordítja magyarra).

Pereszlényi az igeragozási rendszer felépítésében szorosan követi ALVAREZT, ám a magyar megfelelőknél nem elégszik meg egyféle fordítással. A *futurum optativus*nál rámutat, hogy e latin alaknak a magyarban feltételes és felszólító mód is megfelelhet. A táblázatban (i. m. 83) ez áll: *ut amem* – *hogy Szeretnék*, majd a következő megjegyzés: „Máskor az *utinam* szócska mellett e *futurum* helyett a magyarban *optativus praesens*et használsz, például *Vajha szeretnék*.” (Ez utóbbit azért minősíti *optativus praesens*nek, mivel a magyar feltételes jelen hagyományosan a latin *optativus praesens* és *imperfectum (legerem)* megfelelője, Pereszlényinél is pár sorral feljebb így szerepel.) Ugyanakkor a rövid, kommentár nélküli táblázatokban a *futurum optativus* rovatban magyar megfelelőként már csak a feltételes mód áll: *utinam fiam* – *uayha lennék* (i. m. 125) — ami megegyezik az ALVAREZ-grammatika fordítási gyakorlatával.

A magyarázó szövegben a kétféle fordítást (*hogy szereszek*, *vajha szeretnék*) a kétféle szócskához köti: „Jegyezd meg általánosan az összes igeragozás jövő idejű *optativus*át és jelen idejű *coniunctivus*át illetően, hogy ezeket az időket különböző szócskák mellett kétféle módon tesszük ki. Ugyanis a *Hogy* jelentésű *út* és a *quando* jelentésű *mikor* szócskák mellett *futurum optativus*ként helyesen mondod: *hogy olva[[am út legam*;

mikor olvaŕŕam quando legam és ez jövő időt jelöl; mint *akarodé hogy imadkozzam? vis út orem?* de az *utinam legam* alak fordításában az optativus imperfectumot kell használnod, mint *Vajha olvaŕnám*” (i. m. 113).

Pereszlényi tehát megadja, ALVAREZZEL egyezően, a korabeli nyelvszokás szerinti feltételes módú fordítást: *olvaŕnám*. Ugyanakkor közli a hagyományos felszólító módot is: *olvaŕŕam* (vö. SYLVESTERNÉL: optativo futuro: *utinam amem* — *Vajha bereŕŕek*: CorpGr. 61). Ám Pereszlényinél ez a magyar példa ugyan egyértelműen felszólító módú, hiszen célzatos tárgyi mellékmondat, viszont nem önálló használatú! Mi lehetett ennek az oka? Feltehető, hogy az önálló használatú felszólító mód az imperativus fordítására foglaldott le. Másrészt a fordítási változatok partikulához kötése is az önálló használat ellen szolt. A felszólító módú fordítási lehetőség bemutatása fontosabbnak bizonyult az optativus önálló mondatbeli jellegénél, így válhatott példává egy mellékmondatbeli alak.

A coniunctivus praesens imperfectum fordítása hagyományosan szintén a felszólító mód jelen ideje. SYLVESTERNÉL a latint híven követve: *cum amem* – *mikoron bereŕŕek* (i. m. 141). Az ALVAREZ-nyelvtan magyarral illusztrált változata ismét magyarosan az összes coniunctivusi alakot egyszerű kijelentő móddal fordítja, kivéve a praeteritum imperfectumot: *legerem*, amely hagyományosan feltételes mód. Pereszlényi itt is kétféle fordítást közöl, az ALVAREZ-grammatika kijelentő módú fordítását és a hagyományos felszólító módút (i. m. 85 és 113). Az előbb idézett magyarázó szöveg folytatásában a két fordítást szintén a kötőszótól teszi függővé: „Hanem jelen idejű coniunctivusként, vagyis amikor jelen időt fejez ki, hasonlóképpen a *hogy út* vagy a *mikor quando* szócákak mellett ugyanúgy használod [mint a jövő idejű optativust], például *hogy olvaŕŕam út legam*; de a *cum* jelentésű *mikor* mellett jelen idejű kijelentő módot használsz, mint *Ne háborgaŕs mikor irok, non turbes me cum scribam*”. (Ez utóbbi megjegyzés arra is rávilágít, hogy Pereszlényi normája szerint az ilyen típusú mellékmondatokban már nem kell a latinos feltételes mód.)

A felhozott példák azonban nem tükrözik a felszólító módú alakok időviszonyok szerinti elválasztását optativus futurumra és jelen idejű coniunctivusra. A Praxis részben (i. m. 166) ezt pótolja a szerző, kijelentve, hogy a coniunctivus praesens a jelen idejű kívánság kifejezője, az optativus futurum pedig a jövő idejű kívánságé: „Jelen idejű kijelentő mód után jelen idejű coniunctivus következik, mint *Rogo, ut taceas* – *Kérlek, hogy halgaŕs, Rogo te ut taceas...* Jövő idejű kijelentő mód után jövő idejű optativust használsz, ami alakilag megegyezik[!] a jelen idejű coniunctivusszal, mint *Kérni foglak, hogy jőj hozzám, Rogabo te, ut venias*. Jövő idejű optativusnak nevezem, mivel jövő időt jelöl, tehát nem lehet jelen idejű coniunctivus.” A Supplementumban, a kötőszóknál kerül elő harmadszor a két mód közötti különbségtétel, itt a magyar *hogy* kötőszót két jelentésűnek minősíti: a *quod* jelentésű után szerinte jelen idejű coniunctivus áll: *Hallom, hogy ŕzollaŕ, audio, quod loquaris*. Az *ut* jelentésű *hogy* után pedig jövő idejű optativus: *Parancŕolom, hogy ŕzolly, mando, ut loquaris*. Az elválasztás alapja itt a kijelentő mód és a felszólító mód (itt egyébként: jelen idejű!) közti különbség.

Összefoglalva: egyrészt úgy tűnik, hogy forrásaitól eltérően Pereszlényi nem elégzik meg egyféle magyar megfelelő megadásával, hanem a többi lehetséges fordítást is be akarja mutatni. Másrészt szorosan ragaszkodik a latin sémához minden részletével együtt, ám a pontos követés csak bizonyos latin terminusok átértékelésével lehetséges. Így lesz az optativus futurum — coniunctivus praesens megkülönböztetésben a klasszikus latin önálló használat — mellékmondati használat helyett a lényeg a jövő idejű felszólító mód szembeállítás a mellékmondati (kijelentő és felszólító módú) jelen idővel. Paradox módon tehát épp a rendszer megtartása vezet szükségszerűen a rendszerbeli terminusok átértékeléséhez.

A későbbi grammatikákban az önálló-mellékmondati választóvonal fokozatosan háttérbe szorul az optativus és a coniunctivus megkülönböztetésében. A hangsúly az egyes formákon lesz (kijelentő, feltételes, felszólító), függetlenül a mondat alárendeltségétől. A végleges kialakulás pedig már a magyar nyelvű grammatikairódalomban következik be, ahol a módok megkülönböztetése lesz a döntő és nem a használat helye.

Még egy megjegyzés. A Praxis arra is rávilágít, hogy a latin rendszer szoros követe milyen mesterkéltnek tűnő magyar mondatok szerkesztésére kényszeríti a szerzőt. Holott Pereszlényi a grammatika számos helyén saját korának nyelvzokását tünteti fel normaként, szembeállítva azokkal a nyelvi formákkal, amelyek régen, a „szent írásokban” (nyilván a latinos nyelvhasználatú fordításirodalomban) fordultak elő. Ilyen megjegyzéseket tesz például a birtokos személyjelekről (i. m. 66) vagy az *-nd-s* jövő időről szólva (i. m. 72).

A Praxis című rész azt mutatja be lépésről lépésre, miként kell egy ige köré mondatot szerkeszteni, majd azt határozókkal és mellékmondatokkal bővíteni. Pereszlényi a latin *consecutio temporum* szabályait utánozva szabja meg a mellékmondati igehasználót, ami önmagában is ellentmond az előbb említett felfogásának. A kiválasztott példamondat (*Kérlek, hogy jőj*) pedig alkalmatlan a *consecutio temporum* illusztrálására, hiszen célzatos volta eleve kizárja az előidejű változatot. Így a szabály következetes végigvitele olyan példát is létrehoz, amely sem latinul, sem magyarul nem állja meg a helyét: „A [főmondati] kijelentő mód *plusquamperfectum* múlt ideje után [a mellékmondatban] *plusquamperfectum* múlt idejű *coniunctivus* áll, mint *Rogavissem te, ut ad me venisses, Kértelek volna, hogy hozzám jöttél volna.*” Ráadásul a szabály szövegének ellene mond a példa, ugyanis a latin főmondatban nem kijelentő mód van, hanem *coniunctivus*. Ez olyan benyomást kelt, mintha Pereszlényi a szabályhoz utólag konstruált volna példát, mégpedig valami *Si rogavissem, ad me venisses — Ha kértelek volna, hozzám jöttél volna*-féle mondat kötőszócserejével és kiforgatásával.

B) A z a f f i x u m o k r ó l. — A finnugor nyelvek grammatikáiban a latintól eltérő jelenségek leírásához a legnagyobb segítséget a héber nyelvtan adta. A héber a Biblia három szent nyelve közül a legfontosabbnak, legősibbnek számított, így igen nagy tekintélynek örvendett. Ráadásul szerkezeti, tipológiai hasonlóságai miatt is alkalmas fogódzót kínált e nyelvek leírásához. (A szerkezeti hasonlóság a korabeli nyelvészeti gondolkodásban magától értetődően genetikai, származásbeli kapcsolatot is jelentett, a nyelvek hasonlóságát és közös eredetét kölcsönösen és szorosan összefüggőnek vélték. Így a magyaroknál és a finneknél, lappoknál egyaránt erősen élt a héber nyelvrokonság eszméje.) A héber nyelv leírása a latintól független fejlemény. A XI. században Andalúziában arab nyelven, arab kategóriák és terminusok felhasználásával született héber grammatikát a XII. században DAVID KIMCHI ültette át héber nyelvre. A fordulat akkor következett be, amikor REUCHLIN 1506-ban „*Rudimenta linguae Hebraica*” című munkájában KIMCHI nyelvtanára a latin *ars grammatica* terminusait alkalmazta. Ezzel megnyitotta az utat a keresztény hebraisztika számára, és lehetővé tette a héber grammatika eredményeinek beépülését az európai nyelvleírásba. Maga ALVAREZ is jártas volt a héberben, tanította is azt. Pereszlényi is sokszor hivatkozik a héberre.

A héber nyelvtan felszabadító hatása leginkább a birtokos személyjelezés, a határozott igeragozás és az infinitívus személyragozásának magyarozatában érvényesült. A *pronomem affixum* (szó szerint: kapcsolt vagy toldott névmás) kulcskategória lett a finnugor nyelvek grammatikáiban. A héberben a személyes névmás mint önálló szó csak nominatívusban létezik, egyéb eseteinek szerepét bizonyos ragok töltik be, amelyek névszókhoz és igékhez is csatlakozhatnak. Névszóknál a birtokos személyére, igéknél pedig az ige tárgyának számára és személyére utalnak. Funkciójuk miatt e ragokat is névmásnak ne-

vezik. REUCHLIN nyelvtanában megkülönböztetett *pronomen separatumot* (szó szerint: különálló névmás), ez a hagyományos latin személyes névmásnak felelt meg, és *pronomen affixumot*, amelyen az említett ragokat értette. A héber rendszer nem vág egybe teljesen a magyarral, a hasonlóság alapján mégis kézenfekvőnek tűnt a birtokos személyjeleket és határozott igeragokat így nevezni. Ráadásul a magyarázat nyelvtörténetileg is alapvetően helytálló, hiszen valóban a személyes névmásból alakultak ki. (Minderről I. TELEGDI ZSIGMOND, A magyar nyelvtanírás kezdetei és a héber grammatika. MTA Judaisztikai Kutatócsoport. Értesítő 3. szám. 1990.)

A latinul írott finn és a magyar grammatikákban a birtokos személyjel és a birtokos személyjeles szóalak különféle megnevezései mind annak az elgondolásnak az emlékét őrzik, hogy a személyes névmás hozzátoldása fejezi ki a birtoklást. Néhány példa: Pereszlényinél (i. m. 46) a birtokos személyjel *affixum pronominale* (névmási toldalék), más helyen (i. m. 70) *affixum personale* (személyes toldalék), a birtokos személyjellel ellátott névszó pedig *nomen possessivum* (birtokos névszó). A szemlélet száz évvel később is megmarad a latin nyelvű magyar grammatikai irodalomban. A birtokos személyjel Sajnovics Demonstratiójában (1770/1771) *suffixum possessivum* (birtokos toldalék), Gyarmathi Affinitásában (1799) *pronominale suffixum* (névmási toldalék). A birtokos személyjellel ellátott névszó náluk is *nomen possessivum*. A szerzők a toldalék megnevezésénél a szófaji eredetet, a toldott szóalak megnevezésénél pedig a funkciót emelték ki a névvel.

VHAEL finn grammatikájában (i. m. 44) a birtokos személyjel neve *suffixum pronominale* (névmási toldalék). E grammatikában a szerző meg is magyarázza a „toldott névmások” szerepét (i. m. 52, 54): „A névmások névszóhoz toldott helyzetben (*in statu affixo nominali*) a latinok birtokos névmásait fejezik ki; és mindkét számban, mindhárom személyben és minden esetben állhatnak.”... „Igéhez toldott helyzetben (*in statu affixo verbali*) a névmások személyeket jelölnek.”

A névszó, illetve az ige és a *pronomen affixum* kapcsolatát héber mintára eleinte valamiféle összetételként fogták fel, aminek tagjai: egy névszó vagy ige és egy névmás. Párhuzamos példát hozva fel: így szerepelnek a finn nyelvleírásban is, ahol a szerzők szintén a héber nyelvtant hívták segítségül. VHAEL (i. m. 56) a *pronomen* jellemzőit felsorolva az összetett forma (*figura composita*) címszónál tárgyalja a birtokos személyjeles névszókat, illetve a határozott ragokkal ellátott igéket: „A névmásoknak kétféle *figurá*-ja van, egyszerű (*simplex*) és összetett (*composita*). Összetételben állhatnak a névmások 1) egymással; 2) névszókkal; 3) igékkel; 4) partikulákkal.”

A *pronomen affixum* jelentősége azonban ennél is nagyobb, hiszen belőle kiindulva született meg a finnugor nyelvek leírásának egyik kulcsfogalma, az *affixum* (toldalék). A magyar nyelvtanok sorában SYLVESTER (1539) még csak *pronomen affixumról* (toldott névmás) ír, de SZENCZINÉL (1610) már megjelenik az *affixum pronominale* (névmási toldalék) kifejezés. Fent idézett tanulmányában TELEGDI rámutat, hogy e látszólag apró névváltozás (az *affixum* főnévi használata), mélyreható szemléletváltást tükröz: immár nem a kategória a megnevezés alapja, hanem a toldalék helye a szóalakban. Hamarosan az *affixum* szót más toldalékokra is kezdik használni, SZENCZI például már határozóragokat is jelöl így. Pereszlényinél az *affixum* mindenféle toldalék neve lehet. A névszók-nál utalhat a birtokos személyjelre (pl. i. m. 40, 129), a határozóragra (pl. i. m. 143, 150), a többes szám jelére (pl. i. m. 70). Az igéknél lehet mindenféle személyrag megnevezője (pl. i. m. 75, 115, 116), igeképző. A kiterjedést jól mutatja, hogy már nem csak a határozott igeragozásbeli ragok neve — mint volt SYLVESTER nyelvtanában vagy az említett rokon nyelvi grammatikákban.

A latin nyelvű magyar nyelvészeti irodalomban mindvégig gyakoriak az *affixum* jelzős változatai is. A jelző arra utal, hogy az adott toldalék milyen latin szófaj szerepét tölti be, például: SAJNOVICSnál (i. m. 98): *adverbiale suffixum* (határozói toldalék), GYARMATHInál (i. m. 128, 139) *suffixum praepositionale* (előljáró szerepű toldalék). Az *affixum*mal egyenértékűen használják a *terminatio* (végződés) szót, és ugyanúgy kaphat jelzőt is. Néhány példa csak a határozóragok megnevezései közül: Pereszlényinél a Supplementumban: *adverbialis terminatio* (határozószó szerepű végződés), GYARMATHInál az Affinitasban (i. m. 11 és 44): *terminationes praepositionales* (előljáró szerepű végzések), *terminationes, quae casus formant* (eseteket létrehozó végzések).

Az *affixum* fogalmának megjelenése, a szemlélet alakulása lehetővé teszi a gyakorlatban a morfológiai elemzést. A Pereszlényi-grammatika egyes helyein már a szóalakokat toldalékokra bontó, és a toldalék jelentését is közlő elemzéssel találkozhatunk: „Ha pedig a *Meddig quousque, quamdiu* határozószóval kérdezőnk, az időt jelölő főnév *ig* toldalékkal áll, ami latinul *usque ad* jelentésű, mint A' ki méhembben kilencz holnapig hordoztalak, Quae te in utero novem mensibus portavi ... de az *éj* főnév két toldalékot (*affixum*) kap, az első a *jel*, azaz a *vel*, mint *éjjel*, a második az *ig*, mint *eijel-ig* [sic], *usque ad noctem*” (i. m. 154). Hasonlóan a Supplementumban is, ahol a *-stól* ragot bontja fel a szerző: „Bármely magyar főnévhez tedd hozzá az *as* vagy *os, ós* melléknévi végződést... és add mellé a *tol* vagy *tól, tû l* határozói végződést. Így a *ló equus* szóból csinálj *lovast*-t, ehhez tedd a *tol* végződést, ez lesz: *lovastol*”. Mindez azt jelenti, hogy felfedezik: nem a szó a mondat legkisebb jelentésese része. A szó tovább tagolható, és kisebb, jelentéssel bíró részekre bontható, hiszen jelentése van a toldaléknak is. Ezzel megdől a híres orationusi alapelv (Inst. 2. 3. 14) a szó oszthatatlanságáról: „*Dictio est minima pars orationis constructae [...] aliquid significare: hoc enim proprium est dictionis.*” (A szó a szerkesztett mondat legkisebb része [...] a szónak a jellemzője ugyanis, hogy jelentéssel bír.) Azaz a grammatikusok, noha nem beszélnek róla, a leírásban a morféma kategóriájával dolgoznak.

A toldalékok státuszának elméleti megítélésében azonban bizonytalanok a szerzők (ha egyáltalán szólnak a kérdéstről). Fent láttuk, hogy az *affixum* *pronominalis* (birtokos személyjellel) toldott alakot eleinte összetételnek értékelték. Pereszlényi is a birtokos személyjel és a névszó kapcsolatára az *összetétel* szót használja, I. a II. fejezet címét: *A névmásról és a névszók összetételéről azokkal a toldalékokkal, melyek a latin birtokos névmásoknak felelnek meg.* De kérdés, hogy az *összetétel* szó itt szakszóként szerepel-e. Néhány oldallal később ugyanis az összetett névszók definíciójában azt mondja, hogy a birtokjeles és a határozóragos alakok nem számítanak összetett szónak, míg az igeikötős igeik összetett szavak: „Egyszerű névszók azok, melyek nincsenek összetételben, eltekintve a birtokos névmások és a latin előljárókat kifejező toldalékoktól. Az összetettek két olyan részből tevődnek össze, melyek külön-külön is meghatározott dolgokat jelentenek ... Némelyek egy előljáróból és egy névszóból állnak, mint *által-menés, transitus*” (i. m. 30). A határozóragok megítélése is ellentmondásos, hiszen az elválasztás szabályait taglalva a határozóragokat (az *-n* kivételével) külön szótagba választja, mert: „Összetett szavak elválasztásában az összetétel részei együtt maradnak, mint *bor-ért, pro vino, vidd-el, aufer, mindhalál-ig, usq; ad mortem, A-nya-~~lent~~-egy-ház, Ecclesia*” (a Supplementum számozatlan 13. oldalán).

Még egy adalék. A *praepositio coniuncta*, ahogy Pereszlényi a határozóragokat nevezte, a latinban az igeikötő neve, és ott az igeikötős ige szóösszetételnek számított (egyébként a magyar grammatikairadalomban is mindenhol). Ami a *praepositio coniuncta*nak nevezett magyar határozóragok megítélését illeti, közvetlen bizonyíték nincs rá, de a latin felfogásnak is szerepe lehetett.

Összességében a besorolás bizonytalanságai és ellentmondásai a szemléleti változás megindulását jelzik a latin mintára oszthatatlannak vélt szóalakokra bontó elemzés felé.

C) A határozóragok különféle megnevezései. — A magyar határozóragok megnevezésének sokfélesége ismét a latinos grammatikától való eltávolodás nehézségeit szemlélteti. A latinos esetrendszer a magyar grammatikákban jelen van egészen a XIX. század elejéig, VERSEGHY fellépéséig. (Természetesen nem arról volt szó, hogy a magyar grammatikusok ne látták volna a latin minta elégtelenségét nyelvünk leírásában. A szoros követés sokkal inkább arra vezethető vissza, hogy a latin nyelvtan kézenfekvő, megszokott és nem utolsósorban itthon és külföldön mindenki számára érthető logikai rendszer volt.)

A definícióban Pereszlényi is a magyar szerzők szokott latinos gyakorlatát példázza: „Hat eset van: Nominativus, Genitivus, Dativus, Accusativus, Vocativus és Ablativus. Nincs okunk többet felvenni” (i. m. 5). (Vajon MOLNÁR ALBERTre céloz, vagy máshol merült volna fel a gondolat?) A ragozási táblázatokban öt eset szerepel (a vocativusról rögtön megállapítja, hogy a magyarban megegyezik az alanyesettel). A szintaxis tárgyalása során azonban csak a nominativust, az accusativust és a dativust tekinti esetnek. (A genitivus kérdését lásd alább.) A többi határozóragot pedig *praepositio*-nak, előljárónak nevezi (i. m. 164). A szövegből az is kiderül, hogy Pereszlényi összetartozónak látja a szintaxis szempontjából a határozóragokat és a névutókat: „Az előljárók ismerete az egész szintaxis foglalatára, ami az igék szerkesztését illeti. A tárgyesetet és a részes esetet minden igéken kívül minden más igei szerkezet kizárólag a hozzátett előljárók (*praepositiones adnexae*) segítségével jön létre: ezek kétfélek: különállók (*separatae*) és kapcsoltak (*coniunctae*). A névszók mögött állnak, ezért helyesebben utoljáróknak (*postpositiones*) kellene nevezni őket.” Az elnevezések egyébként a latin grammatikában már létező terminusok ügyes átértelmezései. Ott a *praepositio separata* a névszók előtt álló előljárók neve volt, a *praepositio coniuncta* pedig az igék előtt álló igekötőké. Pereszlényi a szövegben több helyen azt is világossá teszi, hogy a magyar névragozási rendszert a *casusok* és a *praepositíók* együtt alkotják. Arról például, hogy a birtokos szerkezetben csak a birtokszót ragozzuk, így ír: „...a genitivusnak megfelelő főnév változatlan marad, a másik főnév ellenben ragozható és előljárókat kifejező toldalékokat vehet fel...” (i. m. 138).

A szövegben azonban más megnevezésekkel is találkozhatunk a magyar határozóragok jelölésére. A leggyakoribb, hogy *eseteket kifejező előljárók*-nak nevezi őket, vagyis a latin eseteket kifejező magyar előljáróknak. Ez meglehetősen bonyolult meghatározás, ami kétszeresen is a latinhoz képest írja le a magyar határozóragokat: azok a toldott formák, amelyek általában a latinban előljáróknak felelnek meg (ezért *előljáró* a nevük), ám most egy latin esetforma fordításaként állnak. Olykor az értelmezés már közel áll ahhoz, hogy az *eset* általában határozós viszonyt jelöljön, vagyis esetforma helyett esetfunkció értelme legyen: „Más [neutrális igék] pedig az esetüket előljárók segítségével fejezik ki, melyek közül némelyik a latinban tárgyesettel, némelyik ablatívusszal áll. Ezek az előljárók a főnévhez vagy kapcsolva toldatnak [határozóragok], mint *Emlekezem Ifjénről, meminí DEI, Vízre forúltam, adactus sum ad aquam* vagy pedig különállóként [névutók], mint *szűkösdön ruházat nélkül* (i. m. 147). A példamondatokban a latin megfelelők közül csak az egyik (*Dei*) hagyományos értelemben vett esetforma, a másik előljárós szerkezet (*ad aquam*). A harmadik magyar példának nincs is latin párja, tehát aligha lehet a latin esetforma fordításának érteni. Más helyen Pereszlényi ezt írja: „Ha a cselekvő igének a tárgyeseten kívül más esete is van, akár tulajdonképpeni esettel (*per se*), akár előljárók segítségével kifejezve, akkor a [belőle képzett]

szenvető igének is, mint *Auferetur a vobis regnum DEI & dabitur genti facienti fructus ejus, Elvéteitk ti tőletek az Isten országa, és adatik az ő gyümölcsét hozó nemzetnek.* Elöljárók segítségével: *Az ember a' munkára fűlletetik, és a' madár a' röpülésre.* Úgy tűnik tehát, hogy Pereszlényi, bár látszólag szorosan ragaszkodik a latin rendszerhez, a magyarázatok során az eset fogalmának szélesebb körű használatához jut el.

A genitívus kérdésében is érdemes megvizsgálni a magyarázó szöveg szóhasználatát. A táblázatokban a genitívus ragja: *-é*, akárcsak a XIX. század elejéig minden grammatikában. A magyarázatok során viszont szembesül azzal, hogy a latin genitívusnak a magyarban legtöbbször nem az *-é* felel meg, hanem a *-nak/-nek*, amit részes esetnek tart: „Valahányszor két különböző dologra vonatkozó főnév alkot [birtokos] szerkezetet, a latin genitívust a magyarban datívusszal fejezed ki, azaz *-nak,-nek* toldalékkal, a másik névet pedig harmadik személyű birtokos névmással látod el...” Később aztán *genitívusnak megfelelő főnév*-nek, majd egyszerűen *genitívus*-nak nevezi a *-nak/-nek* ragos formákat, sőt a ragtalan birtokos jelzőt is: „... a genitívusnak megfelelő főnév változatlan marad, a másik főnév ellenben ragozható és előljárókat kifejező toldalékokat vehet fel...” (i. m. 138) és „...ha a genitívus tulajdonnév, mint *Péter lova, Petri equus*” (i. m. 137). A másik oldalról azt is felfedezi, hogy az *-é* toldalékos formák esetragokat kaphatnak, azaz ismételten, kétszeresen deklinálhatók (*iterata declinatio*), ezt be is mutatja (i. m. 45). Természetesen nem tételezhető fel a grammatika akkori fejlettségi fokán és Pereszlényi helyzetében, hogy megváltoztassa a hagyományt. De kezében voltak mindazok a bizonyítékok, melyekre hivatkozva aztán Verseghy „A' Tiszta Magyarság” c. munkájában kiigazította a magyar grammatikairódalom évszázados tévedését. (L. ÉDER ZOLTÁN, Verseghy Ferenc nyelvtanai, tekintettel a magyar mint idegen nyelv oktatására. In: Uő., Túl a Duna-tájon. Bp., 1999. 150—62.)

4. Összefoglalás. — A korai nemzeti grammatikák szerzői mind szembe-sülnek a latintól eltérő nyelvi jelenségek megnevezésével, szükségessé válik a nyelv saját (ekkor még latin) terminológiájának megteremtése. A kiindulási alap természetesen a latin grammatika, de fontos szerepe van a héber nyelvtannak is. A magyar nyelv leírásában érzékelhető valamiféle közös nyelvleíró hagyomány, alapvető irány megléte. Ám hosszú ideig a szóhasználat legfőbb vonásai a következetlenség és a kiforratlanság, ami a szempontrendszerek és a kategóriák tisztázatlanságából fakad. A terminológia (amely még messze van a mai értelemben vett terminológiától) szinte szerzőnként eltér. Ennek okai közt szerepe van a latin grammatikától való elszakadás mértékének, a felhasznált latin és magyar nyelvészeti forrásoknak stb. Mindezek befolyásolták azt is, hogy a szerzők a terminus teremtésének melyik lehetőségével éltek gyakrabban. A kérdés azért is vizsgálatra érdemes, mert a szakirodalom eddig kevés figyelmet fordított a terminushasználati sokféleségek okaira.

PERESZLÉNYI terminushasználata arra mutat, hogy a szerző nyelvészeti gondolkodásban messze meghaladta korát. A szigorúan követett latin modell mögött jól kirajzolódnak az önálló leírás kezdetei. SZENCZI hatása mellett ez éppen a jezsuita oktatásban tökéletesen kimunkált latin mintának és a logikus következetességgel végigvitt latin—magyar összevetésnek köszönhető. Művét érdemes lenne magyarra is áttulteni, hogy szélesebb körben váljék hozzáférhetővé a szakmai és érdeklődő közönség számára, és a latinul már nem olvasó ifjabb nemzedék is tanulmányozhassa.

C. VLADÁR ZSUZSA

On the technical terms of Pál Pereszlényi's grammar

The authors of the earliest Hungarian grammars all had to face the problem of how to refer to linguistic phenomena not found in Latin. A new terminology had to be created (albeit still in Latin) specifically for the description of Hungarian. The point of departure was obviously Latin grammar, but some Hebrew categories also had an important role to play. For a long time, what characterised the authors' use of terms were inconsistency and immaturity, resulting from the lack of clear-cut systems of criteria or categories. Authors writing in Latin had the following options in finding names for phenomena that Latin did not exhibit: 1. reinterpretation of existing Latin terms; 2. adding a qualifying adjective to existing terms; 3. creating new terms out of common words or even using novel coinages for that purpose. The choice they actually made was determined by the degree of independence from Latin grammar that they had achieved and was also influenced by the linguistic sources, both Latin and Hungarian, that they relied on. — Pál Pereszlényi's grammar (*Grammatica Lingvae Ungaricae. Tyrnaviae, 1682*) is undeservedly rarely mentioned in the literature. However, his use of technical terms shows that the author was far ahead of his age in linguistic reflection. Underneath his strictly followed Latin models, beginnings of an autonomous description clearly emerge. In order to demonstrate this, the present author elaborates on three areas of Pereszlényi's terminology. The first one is the pair of terms *futurum optativus* vs. *coniunctivus* that he used in the area of conjugation, an instance of the reinterpretation of Latin terms. The second is the term *affixum* that was lacking in classical Latin grammar; it was borrowed from Hebrew grammar and subsequently had an independent line of development within Hungarian grammatical tradition. The third issue is that of the multifarious terms used in the description of nominal affixation. — Pereszlényi's grammar would deserve being translated into Hungarian and being made available for a wider readership.

ZSUZSA C. VLADÁR